

PRIKAZI I OSVRTI

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 58
Godina XXIX
Novembar, 2024.
[str. 279-288]

© Monos 2024

**Adnan Jahić, Između
čekića i nakovnja –
bosanskohercegovački
muslimani (Bošnjaci) u Drugom
svjetskom ratu (1941 – 1945).****Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za grad
Zagreb i Zagrebačku županiju, 2023, 707.**

“Okolo pola noći, 3. maja 1941., u sobu Adem-age Mešića ušla je sluškinja i probudila ga s viješću da je stigao nekakav automobil iz Zagreba, te da ga zovu da izađe. Adem-aga, krhkog zdravlja, izašao je pred kuću i ugledao dvojicu ustaša, šoferu i jednog s puškom, koji mu rekoše da su poslani od poglavnika s porukom da pođe s njima u Zagreb. Da bi se izbjegla noćna vožnja, gosti su prenoćili u kući znamenitog Tešnjaka i sutradan se, zajedno s Adem-agom, zaputili preko Banje Luke za Zagreb. (...) O susretu s Poglavnikom Adem-aga Mešić je ostavio vlastitu zabilješku.”

Tako profesor Adnan Jahić otvara prvo poglavlje svoje najnovije knjige znakovitog naslova *Između čekića i nakovnja – bosanskohercegovački muslimani (Bošnjaci) u Drugom svjetskom ratu (1941–1945)*.¹ Uvodi nas u knjigu u maniru talentovanog pripovjedača, pokazujući na simboličan način kako su i kojim putem bosanski muslimani “poprijeko otkliznuli” pod okrilje NDH i Pavelića i otvorili “kapije delirijuma” Drugog svjetskog rata.

U poslijeranoj bosanskohercegovačkoj historiografiji tematika Drugog svjetskog rata ostala je na margini interesovanja naših historičara. U drugim dijelovima bivše Jugoslavije to nije slučaj. Ova tematika je i u hrvatskoj i u srpskoj historiografiji poslije devedesetih bila znatno više

1 Ovo je proširena i doradana verzija prikaza koji je autor objavio pod naslovom: “Biti objekat historije: putevi i stranputice bosanskohercegovačkih muslimana (Bošnjaka) u Drugom svjetskom ratu” u časopisu *DHS (Društvene Humanističke Studije)*, 1 (25), 2024., str. 1179 – 1186 (prikaz se objavljuje uz saglasnost Redakcije)

zastupljena. Evidentni su tematski prodori u različita, pa i najkontraverznija pitanja Drugog svjetskog rata na južnoslavenskim prostorima, ali, razumljivo, sa mnogo manjim fokusom na Bosnu i Hercegovinu.

Nakon knjige *Vrijeme izazova – Bošnjaci u prvoj polovini 20. stoljeća*, koja je u obliku odabrane kolekcije ranije objavljenih radova izašla 2014. godine, Adnan Jahić se odlučio da zaokruži odgovor na pitanje ko su, ustvari, bili bosanski muslimani i kako su prošli u Drugom svjetskom ratu. Kao rezultat skoro osam godina intenzivnog rada, krajem 2023. godine objavio je voluminoznu i na bogatim izvorima zasnovanu historijsku sintezu u kojoj je, po mome mišljenju, uspio ponajbolje i do kraja proniknuti u srž tzv. muslimanskog pitanja u Drugom svjetskom ratu. I u ovoj knjizi Jahić je pokazao svoje već zrelo istraživačko iskustvo i svu raskoš originalnog stilskeg postupka pri uobličavanju historijskog narativa–upotrebi, interpretaciji i kritici dokumenata, njihovim citiranjima, komparacijama itd. Osnovni tekst, na 707 stranica, prati 2427 fus nota što samo po sebi govori o širini i obimu znanstvene podloge ove knjige. To nisu samo obične arhivske ili bibliografske signature, već u mnogim slučajevima i dodatna opširnija argumentacija već izloženih činjenica i stavova u osnovnom tekstu. Te dopune “posložene” su tako da ne “opterećuju” osnovni tekst, već naprotiv, upotpunjuju ga i doprinose njegovom boljem razumijevanju.

Tematski okvir knjige otvara se podsjećanjem da u vrijeme poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, 17. 4. 1941., kad je Njemačka sa svojim saveznicima dijelila plijen i sfere uticaja na okupiranom prostoru, bosanske muslimane (Bošnjake) niko nije pitao hoće li biti Hrvati muslimanske vjere i hoće li se Bosna i Hercegovina “utopiti” u sastav te nove – hrvatske “nezavisne” države. Doduše, niko nije pitao ni Hrvate, ali su oni bili u sasvim drugoj poziciji. Njima niko nije nametao neko novo narodno ime, niti je iz korijena mijenjao ime njihove zemlje Hrvatske. Uz pomoć Njemačke i Italije, konkretan posao je ipak “odrađivala” kakva takva hrvatska politika, stvarala se hrvatska država, pa makar i satelitska – dakle hrvatska, a ne nečija druga. Centar svih zbivanja za ovaj široki prostor bio je hrvatski glavni grad Zagreb. Ove činjenice, koliko god izgledale same po sebi podrazumijevajuće i logične, moraju se imati u vidu pri svakom razmatranju historije Drugog svjetskog rata na ovom prostoru. Jedino se njihovim razumijevanjem može objektivno govoriti o krivicama i “pravicama” i za “jasenovce” i za “blajburge” i za učinke Dražinih kokardi po Bosni i za 13. SS diviziju i za nevolje s njom, i za “avnoje” i za “zavnobihe”. Figurativno rečeno, zna se rodno mjesto i ustaške šahovnice i četničke kokarde. U svakom slučaju, to nije bilo Sarajevo.

Iz brojnih dokumenata koje donosi autor u ovoj knjizi, bosanski muslimani nisu žalili za propalom Kraljevinom Jugoslavijom makar onoliko koliko se nisu radovali dolasku te nove države, koja im

se samo jednog jutra, s dolaskom njemačke vojske, “ukazala” u Zagrebu. U svijesti običnih ljudi postojala je neka nada da će i njemački “Švabo biti babo”, bar onoliko koliko je bio babo onaj austrijski koji je nekada Bosnom vladao. Bio je to, doduše, samo jedan od razloga što su i bosanski muslimani prema novoj državi u početku iskazivali svoju građansku lojalnost i očekivali u njoj neke bolje dane. Odlazile su poklonstvene delegacije u Zagreb, nisu se štedjele laskave riječi, tipa “cvijeće hrvatskog naroda”, padala su velika obećanja. Adem-aga Mešić iz Tešnja bio je među prvima. Ali samo za nekoliko mjeseci vidjelo se da za bosanske muslimane u toj državi niti ima, niti će biti nekog selameta. Prvo je nastupilo vrijeme razočarenja (s početkom ustanka), zatim gorčine i stradanja (kad su krenula osvetnička klanja i zatiranja) i konačno vrijeme otpora (s dolaskom i jačanjem partizana). Upravo tu historijsku parabolu, od početnog prihvatanja i iskazane lojalnosti, pa do odbacivanja i otpora Bošnjaka toj i takvoj državi možemo pratiti od prve do zadnje stranice ove knjige.

Na toj paraboli, dakako, bilo je i ima još uvijek sijaset pitanja, koja su otvarana i zatvarana u različitim vremenima, sa različitim stajnih tačaka (aspekata), pa

Adnan Jahić

IZMEĐU ČEKIĆA I NAKOVNJA

Muslimani u Drugom svjetskom ratu

su samim tim dobijani i različiti, često i kontradiktorni odgovori. Ipak, jedno je nesporno: da su bosanski muslimani u tim sudbonosnim danima bili marginalna strana od koje ništa nije ni zavisilo, jer se nisu nizašto ni pitali. Bili su takoreći objekat historije. I platili visoku cijenu, boreći se za goli opstanak i spas – što je u konačnici i bila sva njihova ratna filozofija.

Pisalo se o tome najviše s pobjedničke tačke gledišta, s koje su muslimani bili nevidljivi ili su pogrešno viđeni i predstavljani. Na pobjedničkoj strani, gledano u cjelini, nisu ni bili, kao što nisu

bili ni na gubitničkoj. Slijedom toga, postavlja se pitanje: kojoj su strani pripadali i ko su zapravo bili? Primjenom crno-bijele tehnike na takva pitanja uvijek su se dobijali pogrešni odgovori. Adnan Jahić je u svim svojim dosadašnjim istraživanjima, pa i u ovoj knjizi, svojim uvidima u obimnu građu i dokumentaciju uspio razgrnuti maglu koja se nad tim pitanjima dugo navlačila u prošlosti. Kako u uvodu navodi, neposredan poticaj za to, između ostalog, bio mu je ostvaren pregled bogate arhive o radu Odbora narodnog spasa – krovne organizacije bosanskih muslimana u Drugom svjetskom ratu, koja je godinama poslije rata, kako piše, “skupljala prašinu u depoima Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu”.

Strukturu knjige, osim uvoda i zaključka, te popisa izvora i literature, kao i indeksa osoba i autora, čini 20 poglavlja (plus zaključno) u kojima autor daje odgovore na dvadeset najkrupnijih (čvorišnih) pitanja koja zasijecaju u historijat opstanka i sudbine bosanskih muslimana u Drugom svjetskom ratu. U metodološkom pogledu primijenio je rastresit, mozaičan, jednom riječju kombinovani tematsko-hronološki pristup i posložio “građivo” tako da se svako poglavlje može čitati i odvojeno kao tematski potpuno zaokružena cjelina. Sva su poglavlja jako dobro povezana kroz arhitekturu knjige tako da svojim preplitanjem daju posebnu dinamiku njenom sadržaju. Tim postupkom, govoreći pozorišnom terminologijom, ostvaruje se jedinstvo mjesta, radnje i vremena na ratnoj “pozornici” koja se zove Bosna i

Hercegovina, sa bosanskim muslimanima kao glavnim akterima. Za svako poglavlje autor je majstorski odabrao naslov koji na precizan i jezgrovit način, u jednoj ili u samo nekoliko riječi, u svom prepoznatljivom literarnom maniru, skoro poetski, iscrtava suštinu priče koja slijedi iza tog naslova. Tako čitaocu svaka nova tema postaje lakše razumljiva i bolje “pamtljiva”. To je, inače, karakteristična stilsko odlika historijskog rukopisa Adnana Jahića, koja se teško može kopirati ili ponoviti.

Navedene stilske karakteristike nosi u sebi i sintagma “Između čekića i nakovnja”, u udarnom dijelu naslova ove knjige. Izašla nekada iz narodnog genija, najkraći je i najprecizniji odgovor na pitanje u kakvom su se položaju nalazili Bošnjaci muslimani u Drugom svjetskom ratu. Koristi se, inače, u situacijama, to je već poznato, kada se čitav jedan narod nađe u teškoj situaciji, između dvije neprijateljske strane koje se bore za prevlast na određenom prostoru. U simboličnom značenju, tom naslovnom sintagmom želi se pokazati da se jedan narod, sticajem historijskih okolnosti, našao u položaju sličnom metalu koji se obrađuje između čekića i nakovnja. U ovom slučaju, dakle, narod je taj koji je pod teškim pritiskom i koji trpi posljedice sukoba između dvije sukobljene strane.

Kad se u takvom položaju nađe samo jedan čovjek, to je već nesreća, kad se u takvom položaju nađe čitav jedan narod – to je već tragedija epskih razmjera. U slučaju Bosne i Hercegovine i bosanskih muslimana (Bošnjaka), koji su se našli

između čekića i nakovnja dva nacionalizma – srpskog i hrvatskog, još od početka 19. stoljeća, pa evo do danas, to je, u historijskom smislu, “proces dugog trajanja” i jedna tragična povijest stradanja, ubijanja, pokolja, muhadžirluka, mržnje i osvete, odbrane i napada, kukavičluka, izdajstva, ali i patriotizma, herojstva, obraza i poštenja, te neprekidne borbe za opstanak ...

Bosanski muslimani su se bukvalno našli na čistini, između čekića i nakovnja, kod države bez države, kod vođstva bez vođstva, kod vojske bez vojske, svačiji i ničiji: žrtve, osvetnici, heroji i pravедnici, ali i najveći stradalnici – žrtve velikodržavnih aspiracija sa srpske i hrvatske strane, pri čemu ne treba zanemariti i “zalaganje” Nijemaca i Italijana kao okupatora koji su stvorili ili stvarali povoljan ambijent za ostvarenje takvih velikodržavnih aspiracija na račun Bosne i Bošnjaka.

Kad govorimo o dobro postavljenim naslovima, kao jednoj od odlika stila u knjigama i radovima Adnana Jahića, ovdje ću za ilustraciju spomenuti naslov samo jednog od 12 članaka iz njegove već spomenute knjige *Vrijeme izazova – Bošnjaci u prvoj polovini 20. stoljeća* (Zagreb – Sarajevo, 2014) koji glasi: “Bošnjaci i NDH. Od nade i lojalnosti do gorčine i otpora” (str. 325–415). Postoje najmanje dva razloga što spominjem baš ovaj rad. Kao prvo, nisam do sada pročitao kraći i preciznije izražen odgovor na jedno od najsloženijih pitanja iz novije historije Bosne i Bošnjaka koje glasi: šta je Bošnjacima, zapravo, bila ta NDH? Kao

drugo, spomenuo sam taj naslov zato što sam po sebi “poklapa” skoro kompletan sadržaj knjige *Između čekića i nakovnja – bosanskohercegovački muslimani (Bošnjaci) u Drugom svjetskom ratu*, o kojoj ovdje govorimo.

Za naslov prvog poglavlja knjige autor je odabrao jednu historijsku tvrdnju osnivača hrvatske stranke prava Ante Starčevića da su bosanski muslimani “Hervatsko najstarije i najčistije plemstvo” da bi u simboličkom smislu pokazao koliko su i “jesu li onovremeni Bošnjaci osjećali naklonost prema hrvatstvu i hrvatskoj trobojnici ...” (27). Analizirajući njihovu poziciju još od prvih oblika političkog organizovanja, u vrijeme Austro Ugarske, od Adem-age Mešića i Šerifa Arnautovića, pa do Mehmeda Spahe i Džafera Kulenovića u vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije, autor je nepobitnim argumentima i dokazima osnažio jednom za svagda potvrdio kao nepobitnu istinu da “ni srpska, ni hrvatska nacionalna ideja (...) nikada nisu uspjele prodrijeti u najšire muslimanske mase, čiji je doživljaj srpstva i hrvatstva neraskidivo vezan za njihove konfesionalne odrednice – pravoslavlje i katoličanstvo...” (29)

Prvo poglavlje ove svoje mega hronike autor otvara skoro romantičnom pričom o tome kako su u ponoć 3. maja 1941. uniformisani izaslanici Ante Pavelića zakucali na vrata Adem-age Mešića u Tešnju da ga vode u Zagreb na “prijateljsku kahvu” sa Poglavlnikom. Posljednje, pak, 20. poglavlje ove knjige, autor zatvara, između ostalih, najupečatljivijim i grozomornim scenama iz sredine

marta 1945. (nekoliko sedmica prije konačnog sloma) 55 obješenih Sarajlija, pretežno muslimana “na kestenova stbla drvoreda na Marindvoru” u Sarajevu (614–615) po naredbi ustaškog pukovnika Maksa Luburića, koji je dao nalog svojim dželatima da na svako obješeno tijelo okače parolu “Živio Ante Pavelić”. Treba li podsjećati da je to onaj isti lik s početka knjige, odnosno prvog poglavlja, s kojim je “naš” Adem-aga među prvim od bosanskih muslimana “pio kahvu” i postao njegov doglavnik, ma šta to značilo. Dva spomenuta detalja s početka i s kraja ove knjige sami po sebi imaju specifičnu simboliku. Njihovim kompariranjem nude se razni odgovori na pitanje da li su bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu bili na pravoj strani. Da li je Adnan Jahić, tragajući za historijskom istinom, svjesno i iz znanstvenih pobuda ove dvije storije smjestio na početak i na kraj ove svoje knjige ili ga je tim putem vodila samo stvaralačka intuicija, ovdje je manje važno. Činjenica je da se iz njegovih historijskih tekstova može izvući još mnogo ovakvih komparacija koje izoštravaju naše poglede u prošlost bosanskih muslimana i problematiku kojom se ovdje bavimo.

U zadnjem, 20. poglavlju pod naslovom “Epilog: krah nacionalizma i trijumf boljševika”, osim spomenutog zločina na Marindvoru, opisuju se posljednji dani kolaboracionista svih vrsta u BiH koji su bježali pred nadirućim snagama Jugoslavenske vojske te opći kaos rasula i straha. U tom kontekstu spominje se i pad Odžaka, kao i represija pobjednika.

Između prvog i zadnjeg poglavlja ređaju se teme, kojim se daju odgovori na postavljeno pitanje iz naslova poglavlja. Spomenimo najkarakterističnije po simbolici i izražaju: “Malj iznad glave”, “Nož ispod vrata”, “U partizanskim redovima”, “Ahilova peta”, “Huskina vojska”, “Godišnji odmor Muhameda Pandže”, “Hrvati pa muslimani? Muslimani pa Hrvati?”, “Zeleni kadar” itd.

Završno, 21. poglavlje zamišljeno je, a i naslovljeno “Nešto kao zaključak. Na razmeđu straha i nade”. U njemu je, uz sve kritičke sudove o represiji i zločinima pobjedničke strane, autor sasvim korektno, čini mi se i dovoljno jasno podvukao i one, nesumnjivo pozitivne strane pobjedničkog NOP-a za Bosnu i bosanske muslimane u nadolazećim vremenima socijalističke Jugoslavije. Suđenja i presude onim ličnostima koje su se našle na gubitničkoj strani imale su velikog odjeka u javnosti i narodu s ciljem da se postigne efekat zastrašivanja i pokaže snaga režima, pogotovo što se radilo o manje-više poznatijim osobama kojima se sudilo. Međutim, žrtve Blajburga, koje su bogzna koliko veće barem po broju i ako se može reći nevinije (manje krive od ovih kojima se sudilo), ovdje su samo spomenute jer su sve do novijih vremena sistematski, voljom režima, potiskivane u zaborav. Autor se tim žrtavama na bošnjačkoj strani, u nedostatku literature i izvora nije ni mogao detaljnije baviti. Usljed neproučenosti, ti se komunistički zločini i danas ili relativiziraju i minimiziraju ili se preuveličavaju do besmisla, ne samo kod nas u BiH, već i u Hrvatskoj

i Sloveniji. Bilo kako bilo, kada je u pitanju Blajburg, mora se naglasiti distinkcija između hrvatskog i bošnjačkog pogleda na žrtve, ali i na suštinu Blajburga. Nažalost, to se često poistovjećuje ili iz neznanja ili nedobronamjernih pobuda prema Bošnjacima. Sve u svemu, tema "Blajburg i Bošnjaci" još uvijek čeka svoje istraživače i autore.

Iako se oslanjao na najreferentnije autore za tematiku Drugog svjetskog rata (Jozo Tomasevich, Xavier Bougarel, Emily Greble, Zlatko Hasanbegović, Nada Kisić Kolanović, Rasim Hurem i dr.), kako sam autor navodi u uvodu, "ova knjiga ne bi bila napisana bez poticaja i nadahnuća koje su donosila provokativne, upečatljive i uznemirujuće obavijesti izvora, većim dijelom nekorištenih, a i u slučaju korištenja, držim nerijetko, bez prodiranja u njihovo sadržajno bogatstvo i dovođenja u vezu sa smislom drugih relevantnih dokumenata". (14)

Koristeći se izvorima prvog reda, Jahić nije obraćao pažnju samo na njihovu sadržinu (u smislu korišćenja podataka o događajima), već se znalački upuštao i analizirao poziciju samih tvoraca tih dokumenata, koji su najčešće bili sudionici ili akteri tih zbivanja, stradalnici koji su preživjeli užasne nevolje, pa se u tim dokumentima nerijetko pojavljuju i kao autentični svjedoci. Kredibilnost izvora autor po pravilu ispituje usporedbom obavijesti različitog porijekla o istim događajima i pojavama (komparativna metoda). Uspješno je predstavio ili propertio glavne procese iz života Bošnjaka u periodu Drugog svjetskog rata – od nji-

hovog početnog lojalnog odnosa prema okupaciji i stvaranju NDH, pa do razočarenja i odbacivanja tog režima, te njihovog učešća u otvorenim sukobima sa tim režimom, kao i sudjelovanju u konačnom oslobođenju zemlje – te, napokon, osvjetlio njihove pozicije u neposrednom poraću. Ukratko uspio je "sagledati i objasniti *perspektivu* Bošnjaka u ratnim izrazima hrvatske i srpske nacionalne ideologije, njemačkih i italijanskih ratnih strategija, kao i teoriji i praksi partizanskog antifašističkog pokreta." (15)

Ma koliko je na ovakvim temama i pitanjima teško izbjeći izvjesnu dozu subjektivizma (jer mnogo toga nas odatle i danas itekako "udara po ušima"), nakon pažljivog čitanja ove knjige može se, bez ikakve dileme, zaključiti da je autor imao krajnje objektivnan i pošten pristup svim fenomenima kojima se bavio (npr. nisu partizani i komunisti progonili samo hodže, već i popove, s pravom se potenciraju bošnjačke žrtve i stradanja, ali se ne izbjegava spominjanje zločina i zločina iz bošnjačkih redova itd.) Nije potrebno posebno naglašavati da se upravo u tome ogleda poseban kvalitet i vjerodostojnost knjige – pogotovo što je sve što se iznosi potkrijepljeno izvorima prvog reda i relevantnom literaturom. Uostalom, ne bi ni trebalo da bude drugačije. Konačno, to je odgovor svima onima koji iz neznanja ili namjerno daju iskrivljenu sliku zlehude sudbine malog bošnjačkog čovjeka – muslimana iz bosanskih zabiti ili iz slojeva gradske sirotinje, na vjetrometini rata, bez političkog vođstva, bez

zaštite države, često prinuđenog da sam brani sebe i svoju čeljad.

Kad je u pitanju taj lokalni nivo i zamršenost odnosa na terenu, nije bez razloga prof. Jahić podvukao značaj sistemskih istraživanja rata u lokalnim zajednicama, uz naglasak da to prevazilazi naučno-istraživačke mogućnosti jednog autora. Iako je nastojao da “po horizontali” pr prati i sagleda tragičnu sudbinu mase običnih ljudi i da tako pokaže “dijabolično lice rata”, svjestan je da nije mogao dati zaokružene odgovore na mnoga zamršena pitanja s kojim se historijska nauka tek treba uhvatiti u koštac. Jedno od njih je, kako je naveo, još uvijek to, već spomenuto, zamagljeno pitanje “učesća i odgovornosti bosanskih muslimana za zločine režima NDH”. S tim u vezi, kako piše, smatrao je neophodnim “ponuditi barem fragmente historijske istine o ovoj osjetljivoj temi”. (16) Dobru osnovu za to dao je u više poglavlja ove knjige.

Sve u svemu, autor je hrabro uronio u sve kontroverzne i zamršene procese koji su se odigrali na prostoru Bosne i Hercegovine tokom Drugog svjetskog rata. Vodio se svojom profesionalnom znatiželjom i zapitanošću nad sudbinom bošnjačkog naroda, ali i sa ljudskom radoznalošću i željom da otkrije kako i zašto se sve to događalo, otkuda toliko mržnje i ljudskog pesinluka i zla. Jer, općenito, na Balkanu, i u BiH posebno, vođeno je istovremeno više ratova u jednom velikom ratu, sklappala su se i pucala savezništva, ustvari, mali i veliki frontovi, vođeni privatni ratovi ... vojske, milicije (Hadžiefendićeva legija, Huskina mili-

cija, Zeleni kadar Nešeta Topčića ...). Jer, bosanski muslimani su se bukvalno našli na čistini – bili su “objekat historije” i tretirani kao topovsko meso za ostvarenje tuđih interesa i ciljeva.

Za takvo stanje u više poglavlja ove svoje knjige okrivljuje muslimansko-bošnjačku elitu, koja i pored poštene i principijelne kritike ustaškog režima zbog represije i udara na Srbe i Jevreje (*muslimanske rezolucije*) s početka rata, nije bila u stanju u nastavku rata izboriti se za bolji status i efikasnu zaštitu vlastitog naroda. Prilično detaljno upustio se u analizu ponašanja tadašnjih bošnjačkih prvaka, prije svega vjerskih i političkih lidera u većim centrima, kao i onih na lokalnom nivou, čije je djelovanje bilo autonomno i različito od mjesta do mjesta, od vremena do vremena, prilagođeno datoj situaciji i prilikama. Pokazao je koliko su te elite nespremno dočekale rat i u ratu pokazale nesnalaženje, lutanja, predrasude, zablude ... Plaćeno je to životima nejakih i sirotinje. Najviše.

Nastanak i djelovanje raznih muslimanskih vojnih formacija (nepovezanih i fragmentiranih) bilo je više stvar inicijative i odlučnosti pojedinaca, nego rezultat neke organizovane političke akcije. Trebalo je braniti narod kad to nije bila u stanju uraditi ustaška vlast, policija i vojska. Nažalost, u mnogim slučajevima to nije uspjelo, što je imalo katastrofalne posljedice (pokolji i genocid nad muslimanima istočne Bosne, Bosanske krajine, istočne Hercegovine ...). Novim i produbljenijim uvidima u okolnosti nastanka i stvarne učinke tih “muslimanskih voj-

ski”, Jahić je upotpunio sliku o stradanju i otporu (ili pokušaju otpora) bosanskih muslimana u Drugom svjetskom ratu.

U njegovim objašnjenjima i argumentaciji nema ni tragova revizionizma niti traženja opravdanja zato što su se bosanski muslimani dobar dio rata nalazili, uslovno rečeno, na pogrešnoj strani. Naprotiv, njegov kritički otklon nudi istinu o tome kako je stvarno nešto bilo, a ne kako bi neko danas volio da je bilo, gradeći od toga lažne mitove za dnevnu upotrebu. Na primjer, njegove interpretacije poznatih muslimanskih rezolucija iz druge polovine 1941. godine bacaju novo svjetlo na njihovu pojavu, kao hrabar i pošten, u svakom slučaju pozitivan čin muslimanske elite, koji se nikako ne smije potcjenjivati, ali ni glorifikovati.

Ovdje vrijedi spomenuti da se negdje u uvodnom poglavlju Jahić samokritički osvrnuo i na svoju prvu historijsku knjižicu o muslimanskim formacijama, koja se pojavila još 1995. godine, takoreći u ratnim uslovima. Pri tome je s razlogom citirao jednog autora koji piše “da bi dometi historijske literature mogli biti kudikamo veći kad bi se historičari, općenito govoreći, mogli povinovati imperativu *“da zaborave koliko god mogu svoju nacionalnu pripadnost”* i da im jedini cilj bude otkrivanje istine *“makar to bio nedostižni ideal.”* (10). Nažalost, u mnogim historijskim knjigama i drugim spisima, autori se vrlo često pojavljuju kao “nacionalni borci”, čiji tekstovi nerijetko izgledaju kao “obračun sa mrtvacima”, konstatuje Jahić. Zato se kao iskusan istraživač, uz to do kraja “upu-

ćen u materiju”, u ovoj knjizi trudio što više približiti gore spomenutom idealu i izbjeći taj već spomenuti “obračun sa mrtvacima” i pritisak nacionalne pripadnosti, koja počesto skoro kod svakog autora (općenito) nameće manji ili veći stepen samocenzure i to baš radi nekih “viših interesa”. Objektivno govoreći, tome pritisku nije se lahko oduprijeti. Tvrdim to i na osnovu vlastitog iskustva. Taj “navijački refleks” u korist “svojih” manje više svako stiče svojim rođenjem. Samo profesionalci od kredibiliteta mogu se tome uspješno oduprijeti. Pažljivo čitajući ovu knjigu, nisam primijetio da je Adnan Jahić na bilo kojem pitanju, pa i onim najosjetljivijim, podlegao tom pritisku. Naprotiv, prikazujući i pokazujući epske dimenzije stradanja muslimanskog naroda, najviše od četničkog noža i kame, izložio je i dokumente o zločinima bosanskih muslimana koje su počinili kao pripadnici hrvatskih vojnih postrojbi, divljih ustaša, legije i zelenog kadra, najviše nad srpskim civilima. Isključujući svaki subjektivizam u interpretaciji pojedinih događaja, koristio je dostupnu građu u skladu sa strogim profesionalnim standardima. Uloga historičara i naučnika općenito jeste da daje odgovore na pitanja pomoću kredibilnih izvora, to jest onih koji se mogu provjeriti, uporediti, ispitati ...

Adnan Jahić je, možda bolje nego iko do sada, istražio i pokazao razmjere genocida i stradanja bosanskih muslimana u Podrinju, Bosanskoj krajini, Hercegovini, koji su se našli između čekića i nakovnja srpskog i hrvatskog naciona-

lizma (to jest ustaša i četnika), ali se nije nimalo libio, kao što je već rečeno, da otvoreno progovori i o zločinima muslimana u ustaškim i legijskim postrojbama nad civilima srpske nacionalnosti. Iz dokumenata na koje se oslanjao i koje podastire izbija osuda zločina bez obzira ko ih je počinio. Nije zaobišao Jeginov lug kod Kalesije, zločine nad Srbima u okolini Cazina, Kladuše itd. Pri tome, on nikada ne zaboravlja sve te događaje kontekstualizirati, s naglaskom da su se odigrali pod kišobranom ili na posredan ili neposredan poticaj ustaškog režima, te okupatora – Nijemaca i Italijana. Formiranje 13. SS divizije, od koje su određene muslimanske elite očekivale podršku za ostvarenje svojih autonomističkih (manje više utopističkih) snova, pokazalo se isuviše naivno (ne prvi i jedini put) i, u krajnjem smislu, još jedno razočarenje muslimana u Njemačku. Epizodu sa 13. SS divizijom Adnan Jahić je objasnio kao nevolju (poglavlje: “Nevolje sa Handžar divizijom”) s kojom se je besmisleno po-

nositi – što se i danas može primijetiti u pojedinim bošnjačkim krugovima. Isti pristup imao je dotičući se ili otvarajući i mnoga druga osjetljiva pitanja.

Ova knjiga je, bez sumnje, do sada najbolje napisana povjesnica bosanskih muslimana u Drugom svjetskom ratu. Nijedno ozbiljnije istraživanje ove problematike zasigurno je neće moći zaobići. Sve je ovdje dokumentirano preciznim instrumentarijem jednog iskusnog historičara i objektivnog analitičara, vrsnog poznavaoča “materije”, odnosno svih tih događaja i procesa do najsitnijih detalja. Profesorica Emily Greble, autorica knjige *Sarajevo – 1941 – 1945.* u svojoj recenziji, potpuno ispravno, zaključuje da je Adnan Jahić u ovoj “izvršnoj studiji” postavio “novi standard historičarima koji pišu o Drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji.” Svako ko je bude imao u rukama i čitao uvjerit će se u to.

Omer Hamzić